

Araştırma Makalesi

DIŞ POLİTİKA DAVRANIŞINDA KİŞİSEL DİPLOMASİ: AZERBAYCAN'IN KARABAĞ'I GERİ ALMA SÜRECİNDE ERDOĞAN-PUTİN İLİŞKİLERİNİN ROLÜ

Yusuf Ünal

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programı, Bahçeşehir Üniversitesi

yusuf.unal@bahcesehir.edu.tr

orcid: 0000-0003-0117-4128

Özet

Bu çalışma, lider diplomasisi ve kişiselleşmiş dış politika yaklaşımlarının dış politika çıktıları üzerindeki etkisini, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin arasındaki ilişkiyi Karabağ süreci bağlamında incelemektedir. Özellikle 2020 yılında Azerbaycan'ın Karabağ'da gerçekleştirdiği askerî operasyon sırasında Rusya'nın görece Azerbaycan lehine sonuçlar doğuran tutumu, bu çalışmada personalist ve lider-odaklı dış politika yaklaşımları çerçevesinde analiz edilmektedir. Araştırma, 2018-2020 döneminde iki lider arasında gerçekleşen yüz yüze görüşmeler, telefon diplomasisi, resmî ziyaretler ve kamuya yansıyan söylemlerden elde edilen nitel verilerin sistematik analizine dayanmaktadır. Video kayıtları, basın toplantıları ve liderlerin karşılıklı hitap biçimleri karşılaştırmalı olarak incelenmiş; Erdoğan-Putin ilişkisinin her iki liderin diğer devlet başkanlarıyla kurduğu ilişkilerden belirli ölçülerde ayrıştığı değerlendirilmiştir. Bulgular, iki lider arasında tesis edilen kişisel güven ve doğrudan iletişim kanallarının, Rusya'nın çatışma sürecinde Ermenistan lehine açık bir müdahaleden kaçınmasında tamamlayıcı bir rol oynamış olabileceğine işaret etmektedir. Çalışma, Karabağ vakası üzerinden lider diplomasisinin, yapısal çıkar açıklamalarını dışlamadan, dış politika davranışlarını anlamada analitik bir katkı sunduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Erdoğan, Putin, Kişisel Diplomasi, Karabağ

PERSONAL DIPLOMACY IN FOREIGN POLICY BEHAVIOR: THE ROLE OF ERDOĞAN–PUTIN RELATIONS IN AZERBAIJAN’S RETAKE OF KARABAKH

Yusuf Ünal

PhD Programme in Political Science and International Relations, Bahçeşehir University

yusuf.unal@bahcesehir.edu.tr

orcid: 0000-0003-0117-4128

Abstract

This study examines the impact of leaders’ personal diplomacy on foreign policy outcomes by analyzing the relationship between Turkish President Recep Tayyip Erdoğan and Russian President Vladimir Putin in the context of the Karabakh process. In particular, Russia’s relatively restrained stance during Azerbaijan’s 2020 military operation in Karabakh which ultimately produced outcomes favorable to Azerbaijan is analyzed through the lens of personalist and leader-centered foreign policy approaches. The research is based on a qualitative analysis of data drawn from face-to-face meetings, telephone diplomacy, official visits, and publicly available statements between the two leaders during the 2018–2020 period. Video recordings, joint press conferences, and patterns of mutual address are examined comparatively, revealing that the Erdoğan–Putin relationship differs markedly from each leader’s interactions with other heads of state. The findings suggest that the personal trust and direct communication channels established between the two leaders may have played a complementary role in Russia’s decision to refrain from overt intervention in favor of Armenia during the conflict. By focusing on the Karabakh case, the study argues that personal diplomacy constitutes an important analytical complement to structural interest-based explanations in understanding foreign policy behavior.

Key Words: Erdogan, Putin, Personal Diplomacy, Karabakh

Giriş

Uluslararası ilişkiler disiplininde dış politika davranışlarının açıklanmasında uzun süre yapısal kısıtlar, güç dengeleri ve maddi çıkarlar belirleyici analitik çerçeveler olarak kabul edilmiştir (Mearsheimer, 2001: 29–54). Ancak son yıllarda, liderlerin bireysel tercihleri, algıları ve karşılıklı etkileşim biçimlerinin dış politika süreçleri üzerindeki etkisine yönelik artan bir akademik ilgi dikkat çekmektedir. Bu yönelim, devlet davranışlarını yalnızca soyut yapısal faktörler üzerinden değil, karar alma süreçlerinin insani ve ilişkisel boyutlarını da dikkate alarak analiz etmeyi gerekli kılmaktadır. Liderler arası kişisel diplomasi, bu bağlamda, kurumsal diplomatik mekanizmaları ikame eden değil; belirli koşullar altında onları tamamlayan ve dış politika tercihlerini dolaylı biçimde şekillendirebilen bir etkileşim alanı olarak öne çıkmaktadır. (Dyson ve Raleigh, 2014: 5–7).

Bu çalışma, liderler arası kişisel diplomasi'nin dış politika davranışları üzerindeki etkisini, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin arasındaki ilişki üzerinden incelemektedir. Özellikle 2020 yılındaki Karabağ çatışması bağlamında, Rusya'nın Azerbaycan'ın askeri operasyonuna doğrudan ve engelleyici bir müdahalede bulunmaması, yalnızca geleneksel jeopolitik ve yapısal açıklamalarla tam olarak izah edilemeyen bir dış politika tercihi olarak öne çıkmaktadır (Cornell, 2017:101–104; De Waal, 2013:217–221). Çalışma, bu tercihin şekillenmesinde Erdoğan-Putin ilişkisi çerçevesinde tesis edilen kişisel güven ve doğrudan iletişim kanallarının tamamlayıcı bir rol oynamış olabileceğini ileri sürmektedir. Araştırmanın temel savı, liderler arasında kurulan kişisel güvene dayalı ilişkilerin, devletlerin dış politika tercihlerinde tek başına belirleyici olmamakla birlikte, belirli koşullar altında karar alma süreçlerini kolaylaştırıcı bir etki üretebileceğidir. Bu yaklaşım, yapısal çıkar açıklamalarını dışlamamakta; aksine, liderler arası etkileşimin bu yapısal çerçeve içerisinde nasıl işlev gördüğünü analitik olarak tartışmayı amaçlamaktadır (Dyson ve Raleigh, 2014: 5–7).

Özellikle mesafeli ve yüksek düzeyde resmiyetle tanımlanan bir siyasi kültürle ilişkilendirilen Rus liderliği bağlamında bu tür sembolik jestlerin gözlemlenmesi, ikili ilişkilerin yalnızca kurumsal diplomatik kanallar üzerinden değil, aynı zamanda karşılıklı güvene dayalı kişisel etkileşimler aracılığıyla da şekillenebildiğine işaret etmektedir (Sakwa, 2014: 68–70). Bu çerçevede, Vladimir Putin'in Ağustos 2019'da Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a kamuoyu önünde gerçekleştirdiği sembolik bir dondurma ikramı ve bir başka görüşmede sarf ettiği "Bana İstanbul'da yemek ısmarlayacaktın" şeklindeki samimi ifade, iki lider arasındaki etkileşimin resmî diplomasi'nin ötesine uzanan kişisel bir boyut içerdiğine işaret etmektedir. Söz konusu sembolik davranışlar, liderler arası ilişkinin niteliğine dair göstergeler sunmakta; aynı zamanda üçüncü aktörlere yönelik dolaylı mesaj üretme işlevi de görebilmektedir.

Özellikle kriz dönemlerinde liderler arası kişisel yakınlık, karşılıklı anlayış ve dostane ilişkiler, iletişim kanallarının açık tutulmasını kolaylaştırarak karar alma süreçlerinde belirli bir esneklik yaratabilmektedir (Holmes ve Yarhi-Milo, 2017: 6–9). Bu bağlamda 2020 yılında Azerbaycan, Ermenistan'ın işgali altında bulunan Karabağ bölgesini geri almak amacıyla kapsamlı bir askeri operasyon başlatmıştır (De Waal, 2020). Türkiye, Azerbaycan'ı "kardeş ülke" olarak tanımlayan yaklaşımı doğrultusunda bu süreçte Bakü yönetimine açık ve güçlü bir destek vermiştir. Bu destek yalnızca diplomatik ve siyasi düzeyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda askeri alanda da somut biçimde hissedilmiştir. Nitekim Türkiye'nin, özellikle insansız hava araçları başta olmak üzere çeşitli askeri ekipmanları Azerbaycan'a sağladığı, hem akademik çalışmalarda hem de uluslararası raporlarda vurgulanmaktadır (Cornell, 2017; de Waal, 2020). Bu durum, sahadaki askeri dengelerin Azerbaycan lehine değişmesinde etkili olan faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Bu noktada asıl belirleyici sorulardan biri, Rusya'nın söz konusu çatışma karşısında nasıl bir tutum takınacağıdır. Kafkasya bölgesi tarihsel olarak Rusya'nın nüfuz alanı içerisinde yer almakta olup, Azerbaycan ve Ermenistan uzun yıllar Sovyetler Birliği'nin birer parçası olarak varlık göstermiştir (Allison, 2020: 1469). Dolayısıyla Moskova'nın bölgesel güvenlik mimarisi üzerindeki etkisi ve her iki ülkeyle kurduğu çok boyutlu ilişkiler dikkate alındığında, Rusya'nın Karabağ çatışmasındaki pozisyonu kritik bir önem taşımaktadır. Özellikle Ermenistan ile sahip olduğu askeri ve kurumsal bağlar ile Azerbaycan'la sürdürdüğü pragmatik

ilişkiler, Rusya'nın çatışma sürecinde nasıl bir denge politikası izleyeceğini belirleyen temel unsurlar arasında yer almıştır (De Waal, 2021: 8–12).

Bu çerçevede, Azerbaycan'ın 2020 yılında İkinci Karabağ Savaşı kapsamında başlattığı askeri operasyonun, bölgesel güç dengeleri dikkate alındığında Rusya'nın pozisyonundan tamamen bağımsız biçimde gerçekleştiğini ileri sürmek güç görünmektedir. Nitekim Rusya'nın açık ya da örtülü onayı olmaksızın Azerbaycan'ın böylesi kapsamlı bir askeri operasyonu başlatmasının düşük olasılıklı olduğu değerlendirilebilir (Trenin, 2020: 5). Dolayısıyla Moskova'nın tutumu, yalnızca savaşın seyri açısından değil, aynı zamanda bölgesel güç dengeleri ve dış politika dinamikleri bakımından da belirleyici olmuştur.

Nitekim Rusya, çatışmanın ilk aşamasında doğrudan müdahaleden kaçınarak görece sessiz bir tutum benimsemiş, ilerleyen süreçte ise taraflar arasında denge gözeten bir pozisyon almıştır (Allison, 2020). Daha sonra Türkiye'nin de teşvikiyle Moskova, çatışmada arabulucu rolünü üstlenmiştir. Sürecin nihai aşamasında ise Vladimir Putin, uluslararası hukuk çerçevesinde Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu açıkça ifade etmiştir (Putin, 2020). Bu bağlamda, Rusya'nın söz konusu çatışma sürecinde izlediği görece temkinli ve sınırlı müdahale politikası, Azerbaycan lehine sonuçlar doğuran bir tablo ortaya çıkarmış ve Ermenistan'a açık bir destek verilmemesi önemli bir analitik soruyu gündeme getirmiştir: Rusya, Ermenistan ile sahip olduğu tarihsel, askeri ve kurumsal bağlara rağmen neden çatışma sürecinde daha doğrudan ve sert bir müdahaleci politika izlememiştir? Bu soruya farklı açılardan çeşitli yanıtlar üretmek mümkündür. Bu çalışma, söz konusu tutumu açıklamada özellikle kişisel diplomasi etkilerine odaklanmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin arasındaki ilişkilerin ve liderler arası yakın etkileşimin, Rusya'nın Azerbaycan'ın çıkarlarına yönelik daha elverişli bir yaklaşım benimsemesinde tamamlayıcı bir rol oynamış olabileceği ileri sürülmektedir.

Bu çalışmanın analitik odağı Karabağ vakası ile sınırlı olmakla birlikte, liderler arası kişisel diplomasi farklı bölgesel krizlerde benzer sonuçlar üretmeyebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle çalışma, genelleştirici bir nedensellik iddiası ortaya koymaktan ziyade, belirli bir bağlamda kişisel diplomasi nasıl işlev görebileceğini inceleyen vaka temelli bir analiz sunmaktadır. Farklı kriz alanlarında ortaya çıkan değişken sonuçlar, kişisel diplomasi bağlamsal sınırlar içinde önemli bir etki alanına sahip olduğunu göstermektedir.

1. Lider Merkezli Dış Politika ve Kişisel Diplomasi

Uluslararası ilişkiler literatüründe dış politika karar alma süreçleri uzun süre yapısal faktörler, kurumsal düzenlemeler ve maddi çıkarlar temelinde açıklanmıştır. Güç dengesi, güvenlik kaygıları ve ittifak ilişkileri, devlet davranışlarını anlamada başat değişkenler olarak değerlendirilmiştir (Waltz, 1979: 88–93, Mearsheimer, 2001:29–54). Bununla birlikte, son yıllarda öne çıkan lider merkezli yaklaşımlar—özellikle yürütme gücünün daha dinamik olduğu başkanlık sistemlerinde—liderlerin kişisel özelliklerinin, algılarının ve ikili ilişkilerdeki iletişim kapasitelerinin dış politika çıktıları üzerinde kayda değer etkiler üretebildiğini ortaya koymaktadır (Hudson, 2005:6–9, Hermann: 2001: 47–50).

Bu noktada kavramsal bir netleştirme yapmak gerekmektedir. Lider diplomasi, devlet veya hükümet başkanlarının yürüttüğü tüm diplomatik etkileşimleri kapsayan geniş bir çerçeveye işaret ederken, kişisel diplomasi bu etkileşimlerin liderler arası bireysel ilişki dinamiklerine dayanan, görece daha dar ve özgül bir alt boyutunu ifade etmektedir (Berridge, 2015: 18–22; Holmes ve Yarhi-Milo, 2017: 2–4). Dolayısıyla her kişisel diplomasi pratiği lider diplomasisinin bir parçası olmakla birlikte, her lider diplomasi etkileşimi kişisel diplomasi niteliği taşımamaktadır. Bu çalışma, söz konusu ayrımı esas alarak, Erdoğan–Putin ilişkisini kurumsal diplomatik etkileşimlerin ötesine geçen bireysel ilişki dinamikleri bağlamında analiz etmektedir.

Kişisel diplomasi kavramı, liderlerin resmî diplomatik kanalların ötesine geçen, doğrudan, süreklilik arz eden ve büyük ölçüde kişisel ilişkilere dayanan etkileşimlerini ifade etmektedir. Bu yönüyle kişisel diplomasi, daha geniş bir çerçeveye sahip olan lider diplomasisinin alt boyutlarından biri olarak değerlendirilebilir. Lider diplomasi genel olarak devlet veya hükümet başkanlarının yürüttüğü diplomatik etkileşimlerin tümünü kapsarken, kişisel diplomasi bu etkileşimlerin kurumsal çerçevenin ötesine geçen ve liderler arası bireysel ilişki dinamiklerine dayanan kısmına işaret etmektedir. Telefon diplomasi, sık aralıklarla gerçekleştirilen yüz yüze görüşmeler ve karşılıklı ziyaretler, bu tür etkileşimlerin başlıca araçları arasında yer

Personal Diplomacy In Foreign Policy Behavior: The Role Of Erdoğan-Putin Relations In Azerbaijan's Retake Of Karabakh

almaktadır. Literatürde, liderler arası doğrudan temasların kriz yönetimi ve belirsizliklerin azaltılması süreçlerinde işlevsel olabildiği vurgulanmaktadır (Holsti, 1995: 255-258; Kaarbo, 2018: 22-25). Bununla birlikte, kişisel diplomasinin dış politika davranışları üzerindeki etkisi literatürde tartışmalıdır. Bazı çalışmalar, liderler arası yakın ilişkilerin kurumsal denge mekanizmalarını zayıflatabileceğini ve yanlış hesaplamalara yol açabileceğini ileri sürerken (Byman ve Pollack, 2001: 112-115), diğerleri bu tür ilişkilerin kriz dönemlerinde iletişim kanallarını açık tutarak çatışma risklerini sınırlayabildiğini savunmaktadır (Dyson, 2006: 292-295). Bu çalışma, söz konusu tartışmaya Erdoğan-Putin ilişkisini ampirik bir vaka olarak dâhil etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın teorik yaklaşımı, kişisel diplomasiyi dış politika davranışlarını tek başına belirleyen bağımsız bir değişken olarak değil, mevcut yapısal koşullar altında belirli politika seçeneklerini mümkün veya tercih edilebilir hâle getiren tamamlayıcı bir unsur olarak ele almaktadır. Bu çerçevede, kişisel diplomasinin liderlerin algılarını ve etkileşim kalıplarını biçimlendirerek dış politika karar alma sürecinin seyrini dolaylı yollardan etkileyebildiği hususunun özellikle vurgulanması yerinde olacaktır (Hudson ve Vore, 1995: 209-212). Nitekim kişisel diplomasi pratikleri, resmî diplomatik mekanizmaların tıkandığı veya işlevselliğinin sınırlı kaldığı koşullarda alternatif bir etkileşim zemini oluşturarak iş birliği, uzlaşma ve stratejik koordinasyonu mümkün kılabilir (Holmes ve Yarhi-Milo, 2017: 8-9). Bu tür bireysel etkileşimlerin, devletlerin dış politika tercihlerine doğrudan yön vermekten ziyade, politika süreçleri üzerinde anlamlı ve işlevsel etkiler ürettiği değerlendirilmektedir (Kaarbo, 2015: 193). Bu bağlamda, liderler arası kişisel etkileşimlerin analizi, dış politika karar alma süreçlerinin anlaşılmasına tamamlayıcı bir perspektif sunmaktadır.

Helms'in liderlik literatürüne katkısı, dış politika süreçlerinde liderlerin yalnızca kurumsal yapıların pasif uygulayıcıları olmadığını; aksine kişisel özellikleri, algıları ve bireysel etkileşim kapasiteleri aracılığıyla politik sonuçlar üzerinde doğrudan etkide bulunabildiklerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Helms'e göre liderler arası kişisel ilişkiler, özellikle yüksek belirsizlik ve kriz ortamlarında, resmî diplomatik mekanizmaların sınırlarını aşan tamamlayıcı bir işlev görebilmektedir (Helms, 2012: 24-26). Bu çerçevede kişisel diplomasi, liderlerin karşılıklı güven tesis ederek kurumsal engelleri kısmen baypas edebildikleri stratejik bir enstrüman olarak değerlendirilmektedir.

Helms'in bu yaklaşımı, Erdoğan-Putin ilişkileri bağlamında Karabağ sürecinin analizinde açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. 2020 yılında çatışmaların yoğunlaştığı dönemde Türkiye ile Rusya'nın bölgedeki çıkarlarının tam anlamıyla örtüşmediği bilinmekle birlikte, iki lider arasında uzun süredir devam eden doğrudan ve kişisel iletişim kanallarının açık tutulması, krizin kontrollü bir biçimde yönetilmesine katkı sağlamıştır. Helms'in vurguladığı üzere, liderler arası bireysel etkileşim düzeyi yüksek olduğunda, taraflar sıfır toplamlı bir rekabet yerine müzakere edilebilir alanlar yaratabilmektedir (Helms, 2012: 31).

Rusya'nın Karabağ sürecindeki tutumunu yalnızca yapısal çıkarlar ya da kurumsal dış politika gelenekleri üzerinden açıklamak yetersiz kalmaktadır. Özellikle Vladimir Putin döneminde Rus dış politikasının giderek daha belirgin biçimde lider-odaklı (**leader-centric**) bir karakter kazandığı görülmektedir. Lider-odaklı dış politika yaklaşımı, dış politika davranışlarının devlet kurumlarından ziyade liderlerin kişisel tercihleri, algıları ve bireysel ilişkileri doğrultusunda şekillendiğini ileri sürmektedir (Hermann, 2001: 48-52, Hudson, 2005: 5-7). Bu çerçevede Putin'in dış politika karar alma süreçlerinde merkezi ve baskın bir konuma sahip olması, Rusya'nın bölgesel krizlere verdiği tepkilerin kişisel diplomasi unsurlarıyla birlikte değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu teorik perspektiften bakıldığında, Putin'in Erdoğan ile kurduğu doğrudan ve kişisel ilişki, Rusya'nın Karabağ çatışmasındaki görece dengeli ve temkinli tutumunun anlaşılmasında önemli bir açıklayıcı değişken olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Rusya'nın Azerbaycan'ın askerî operasyonuna doğrudan engelleyici bir tutum almaktan kaçınması, yalnızca jeopolitik denge arayışıyla değil, aynı zamanda Putin'in Erdoğan ile sürdürdüğü kişisel diplomatik ilişkinin sağladığı karşılıklı güven ve iletişim zeminiyle de ilişkilendirilebilir (Allison, 2020: 1473). Bu durum, liderler arası kişisel diplomasinin, klasik güç dengesi ve ittifak temelli açıklamaların ötesinde, dış politika davranışlarını şekillendiren tamamlayıcı bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak Karabağ vakası, personalist liderlik tarzlarının ve lider-odaklı

dış politika anlayışının bölgesel çatışmaların seyrinde nasıl somut etkiler üretebildiğini gösteren güçlü bir örnek teşkil etmektedir.

2. Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerine dayalı bir vaka analizi olarak tasarlanmıştır. Araştırmanın temel amacı, liderler arası kişisel diplomasinin dış politika davranışları üzerindeki olası etkilerini, Türkiye-Rusya ilişkileri ve Karabağ çatışması bağlamında sistematik biçimde incelemektir. Bu doğrultuda, Azerbaycan'ın Karabağ'ı yeniden kontrol altına aldığı yılı da kapsayacak şekilde 2018, 2019 ve 2020 dönemini içeren bir zaman aralığı üzerine kurgulanmıştır. Söz konusu dönem, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin etkileşiminin yoğunlaştığı ve Karabağ'daki askerî çatışmanın gerçekleştiği kritik bir kesiti temsil etmesi nedeniyle analitik olarak anlamlı görülmüştür.

Erdoğan ile Putin arasındaki ilişkinin, iki eşit devlet adamı arasındaki resmî etkileşimin ötesinde, yakın bir dostluk boyutu taşıyıp taşımadığını ortaya koymak amacıyla çoklu veri toplama yöntemleri ve birden fazla veri kaynağı kullanılarak yöntemsel üçgenleme (**triangulation**)¹ sağlanmıştır. Veri seti; (i) iki lider arasında gerçekleştirilen yüz yüze görüşmelere ilişkin resmî kayıtlar, (ii) karşılıklı resmî ziyaretler ve zirveler sırasında yapılan basın toplantıları, (iii) kamuoyuna yansıyan telefon görüşmelerine ilişkin resmî açıklamalar ve (iv) liderlerin birbirlerine yönelik söylemlerini içeren video ve görsel materyallerden oluşmaktadır. Bu veriler hem söylem analizi hem de karşılaştırmalı nitel analiz teknikleri kullanılarak incelenmiştir.

İki liderin görüşmeleri, resmî ziyaretleri ve uluslararası zirveler kapsamında gerçekleştirdikleri ikili temaslar ile telefon diplomasisine ilişkin veriler, bütüncül bir veri seti çerçevesinde ele alınmıştır. Araştırma kapsamında kamuoyuna açık video kayıtları, ortak basın toplantıları ve resmî açıklamalar içerik analizine tabi tutulmuş; liderlerin söylemleri, hitap biçimleri ve etkileşim kalıpları kodlanarak karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır. Elde edilen veriler, aynı dönemde her iki liderin diğer devlet ve hükümet başkanlarıyla kurdukları diplomatik etkileşimlere ilişkin benzer veri setleriyle karşılaştırılmıştır. Bu sayede, Erdoğan-Putin ilişkisinin temas yoğunluğu, söylemsel örüntüler ve iletişim biçimleri bakımından genel diplomatik pratiklerden hangi yönleriyle ayrıştığı analitik düzeyde ortaya konulmuştur.

Söz konusu üç yıllık dönemde Erdoğan ile Putin arasında gerçekleşen diplomatik temaslara ilişkin yaklaşık 50 video kaydı analiz edilmiştir. Bu materyallerde iki liderin birbirlerine yönelik tutumları, hitap biçimleri, beden dili ile jest ve mimikleri, önceden belirlenmiş bir kodlama şeması doğrultusunda sistematik olarak incelenmiştir. Analizde “samimiyet” ve “yakınlık” göstergeleri; doğrudan hitap kullanımı, fiziksel mesafenin azalması, eşzamanlı gülümseme ve jestler, karşılıklı espri ve gayriresmî söylem unsurları gibi gözlemlenebilir davranışlar temel alınarak operasyonelleştirilmiştir. Resmî diplomatik protokollerin ötesine geçen bu tür etkileşimler ayıklanarak ayrı bir kategori altında sınıflandırılmıştır. Kodlama sürecinde tutarlılığı sağlamak amacıyla göstergeler farklı zaman dilimlerinde yeniden değerlendirilmiş ve elde edilen bulgular karşılaştırmalı biçimde analiz edilmiştir. Bu yöntemle, Erdoğan-Putin ilişkilerinde gözlemlenen etkileşim örüntülerinin rastlantısal değil, süreklilik arz eden diplomatik pratikler olup olmadığı analitik düzeyde değerlendirilmiştir.

Yukarıda sözü edilen çalışmada “samimiyet” ve “yakınlık” kavramları, soyut ve öznel niteliklerinden arındırılarak gözlemlenebilir ve ölçülebilir göstergeler üzerinden operasyonelleştirilmiştir. Bu doğrultuda, analiz sürecinde kullanılan kodlama şeması üç temel kategoriye dayandırılmıştır: söylemsel göstergeler, davranışsal göstergeler ve etkileşimsel bağlam. Söylemsel göstergeler kapsamında liderlerin birbirlerine hitap biçimleri (örneğin “dostum”, “kıymetli

¹ Triangulation (üçgenleme), nitel araştırmalarda bulguların geçerlilik ve güvenilirliğini artırmak amacıyla birden fazla veri kaynağı, yöntem veya kuramsal çerçevenin birlikte kullanılmasını ifade eden metodolojik bir yaklaşımdır. Bu teknik, tek bir veri türüne dayalı analizlerin olası yanlışlıklarını azaltmayı ve elde edilen bulguların tutarlılığını güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle içerik analizi ve vaka çalışmaları bağlamında söylemsel, görsel ve dokümantasyon temelli verilerin birlikte değerlendirilmesi, triangulation uygulamasının yaygın örnekleri arasında yer almaktadır (Denzin, 1978: 291-307, Flick, 2018: 527).

Personal Diplomacy In Foreign Policy Behavior: The Role Of Erdoğan-Putin Relations In Azerbaijan's Retake Of Karabakh

dostum”, “aziz dostum”), gayriresmî ifadelerin kullanımı ve karşılıklı şakalaşma unsurları değerlendirilmiştir. Davranışsal göstergeler, liderlerin beden dili, jest ve mimikleri, fiziksel mesafe düzeyi, eşzamanlı gülümseme ve temas biçimleri gibi görsel olarak gözlemlenebilir unsurları içermektedir. Etkileşimsel bağlam ise söz konusu davranışların resmî protokol çerçevesi içerisinde mi yoksa protokol dışı veya esnek bağlamlarda mı gerçekleştiğini dikkate almaktadır. Bu tür kavramsal operasyonelleştirme yaklaşımı, liderler arası etkileşimlerin analizinde gözlemlenebilir davranışlara dayalı çıkarımlar yapılmasını öneren çalışmalarla da uyumludur (Holmes ve Yarhi-Milo, 2017: 3-6).

İkinci olarak, söz konusu üç yıllık dönem içerisinde Erdoğan ve Putin'in diğer devlet ve hükümet başkanlarıyla gerçekleştirdikleri diplomatik temaslar karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu kapsamda araştırmanın veri evreni, internet üzerinden erişilebilen açık kaynaklı video kayıtları ile ulusal ve uluslararası güvenilir haber sitelerinde yer alan diplomatik temas haberlerinden oluşturulan bir veri havuzuna dayanmaktadır. Veri havuzu; Cumhurbaşkanlığı resmî kanalları, Kremlin Başkanlık Ofisi'nin resmî yayınları, uluslararası haber ajansları ve büyük ölçekli medya kuruluşlarında yayımlanan ikili görüşme, basın toplantısı ve resmî ziyaret içeriklerini kapsamaktadır. Bu veri havuzu içerisinde örneklem, çalışmanın karşılaştırmalı analiz amacına uygun olarak oluşturulan liste üzerinden belirlenmiştir. Her yıl için Erdoğan ve Putin'e ait diplomatik temaslar ayrı ayrı sınıflandırılmış, ardından bu listeler içerisinde her lider için yıl bazında rastgele sayı üretimi yöntemi kullanılarak eşit sayıda gözlem seçilmiştir. Bu doğrultuda toplam 40 etkileşim (20 Erdoğan, 20 Putin) analiz kapsamına dâhil edilmiştir. Analiz sürecinde liderlerin diğer devlet başkanlarına yönelik hitap biçimleri, “dost” nitelendirmesinin kullanım sıklığı ve bağlamsal kullanımı ile resmî görüşmeler, basın toplantıları, ikili yemekler ve karşılama-uğurlama törenleri sırasında sergiledikleri diplomatik etkileşim pratikleri içerik analizi yöntemiyle sistematik biçimde kodlanmıştır.

Üçüncü olarak, belirtilen üç yıllık dönemde her iki liderin gerçekleştirdiği onar yurt dışı ziyaret listelenmiş ve bu süreçte Erdoğan ile Putin arasındaki görüşme sıklıkları tespit edilmiştir. Bu yöntemle, iki liderin birbirlerine atfettikleri önemin derecesi ile karşılıklı görüşmelere yönelik isteklilik düzeylerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

71

Son olarak, 2018, 2019 ve 2020 yıllarında Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Devlet Başkanı Putin arasında yürütülen telefon diplomasisi incelenmiştir. Bu kapsamda, söz konusu üç yıl içinde iki liderin birbirlerini kaç kez telefonla aradıklarına ilişkin veriler derlenmiş ve karşılıklı telefon görüşmesi sıklıklarının, her bir liderin en sık görüştüğü diğer muhataplar listesi içindeki sıralamadaki yeri tespit edilmiştir. Bu analizle, telefon görüşmelerinin frekans düzeyinin iki lider arasındaki yakın ilişki ve dostluğun bir göstergesi olup olamayacağı değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, özellikle Azerbaycan'ın Karabağ operasyonu öncesi ve sürecini kapsayan 2019 ve 2020 yıllarında telefon görüşmelerindeki sayısal değişimlerin, çalışmanın temel hipotezinin ölçülmesine katkı sunması amaçlanmıştır.

Bu veri havuzu içerisinde örneklem, çalışmanın karşılaştırmalı analiz amacına uygun olarak sistematik ve rastgele örnekleme teknikleri kullanılarak oluşturulmuştur. Bu kapsamda, 2018-2020 döneminde Erdoğan ve Putin'in gerçekleştirdiği tüm resmî ziyaretler ve ikili temaslar öncelikle kronolojik olarak listelenmiş ve her bir temas bir analiz birimi olarak tanımlanmıştır. Rastgele örnekleme süreci, bu listeler üzerinden yıl bazında ayrı ayrı uygulanmıştır. Her bir yıl için oluşturulan temas listeleri numaralandırılmış ve basit rastgele sayı üretimi yöntemi (random number generation) kullanılarak her lider için eşit sayıda gözlem seçilmiştir. Bu doğrultuda, her lider için her yıl belirli sayıda temas rastgele seçilmiş ve toplamda 40 etkileşim (20 Erdoğan, 20 Putin) analiz kapsamına dâhil edilmiştir.

Örneklem seçiminde temel kriterler; (i) temasın kamuya açık ve doğrulanabilir video veya haber kaydı içermesi, (ii) liderler arası doğrudan etkileşim unsuru barındırması ve (iii) söylem ve/veya görsel analiz için yeterli veri sağlaması olarak belirlenmiştir. Bu yöntemle, örneklem seçim sürecinin şeffaflığı artırılmış ve çalışmanın yeniden üretilebilirliği güçlendirilmiştir.

Bununla birlikte, çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Analiz, kamuoyuna açık video kayıtlarıyla sınırlı olduğundan, kapalı kapılar ardında gerçekleşen diplomatik temaslara ilişkin veriler kapsam dışı kalmıştır. Ayrıca “samimiyet” ve “yakınlık” gibi kavramların gözlemlenebilir göstergeler üzerinden operasyonelleştirilmesi, kaçınılmaz olarak yorumlayıcı bir boyut

içermektedir. Bu nedenle bulgular, liderler arası kişisel diplomasinin tüm boyutlarını kapsayan kesin yargılar olarak değil; belirli bir dönem ve veri seti çerçevesinde geliştirilen analitik çıkarımlar olarak değerlendirilmelidir.

3. Bulgular

Araştırma kapsamında incelenen video kayıtları (basın toplantıları, ortak açıklamalar, resmî karşılama ve uğurlama törenleri ile liderler arası doğrudan etkileşim anları), konuşma metinleri ve medya yansımaları, Erdoğan ve Putin arasındaki etkileşimin yalnızca kurumsal diplomatik kalıplarla sınırlı olmadığını göstermektedir. Bu veriler, liderler arası ilişkinin biçimsel özelliklerine ilişkin tutarlı ve tekrarlayan göstergeler sunmaktadır. Karşılıklı hitap biçimleri, “dost” gibi nitelendirmelerin kullanım sıklığı ve bağlamsal dağılımı, beden dili ve jestler ile resmî protokol kalıplarından sapma düzeyi, iki lider arasındaki etkileşimde belirgin bir kişisel yakınlık örüntüsüne işaret etmektedir. Görüşmelerin sürekliliği ve etkileşim sıklığı da bu örüntüyü desteklemektedir. Bu bulgular, söz konusu ilişkinin kurumsal diplomasi çerçevesinin ötesine geçen bir kişisel diplomasi boyutu içerdiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın incelediği üç yıllık zaman diliminde (2018 -2020) Erdoğan Rusya’ya altı kez resmî ziyarette bulunurken, Putin Türkiye’ye beş kez gelmiştir. Ayrıca, her yıl düzenlenen bazı uluslararası ve bölgesel zirveler kapsamında gerçekleştirilen ikili görüşmeler de dikkate alındığında, iki liderin söz konusu dönemde en az on dört kez yüz yüze bir araya geldikleri tespit edilmiştir. Uluslararası ilişkiler literatüründe iki liderin bu kadar yüz yüze görüşmesi istisnai bir durum olarak değerlendirilebilir ve bu temas yoğunluğu, taraflar arasında yakın bir çalışma ve düzenli istişare mekanizmasının varlığına işaret eden önemli bir gösterge olarak yorumlanabilir.

Araştırmanın bulguları, 2018–2020 döneminde Erdoğan ile Putin arasında istikrarlı ve yüksek yoğunluklu bir etkileşim örüntüsünün oluştuğunu ortaya koymaktadır. Bu dönemde gerçekleşen yüz yüze görüşmeler, karşılıklı resmî ziyaretler ve telefon diplomasisi, liderler arası temas sıklığı bakımından uluslararası diplomasi pratiğinde görece istisnai bir düzeye işaret etmektedir. Etkileşimin süreklilik arz etmesi, ilişkinin yalnızca belirli kriz anlarına özgü olmadığını; aksine, kurumsallaşmış bir liderler arası iletişim kanalı niteliği kazandığını göstermektedir.

Ortak basın açıklamalarına yönelik yapılan inceleme sonucunda, Recep Tayyip Erdoğan’ın Vladimir Putin’e hitaben yedi kez dostane nitelik taşıyan ifadeler kullandığı; Putin’in ise Erdoğan için dört kez benzer içerikte hitaplarda bulunduğu tespit edilmiştir. Görsel materyallerde iki liderin birbirlerine hitap etme biçimleri özellikle dikkat çekmektedir. Erdoğan’ın Putin için “dostum” ve “kıymetli dostum” ifadelerini tercih ettiği, Putin’in ise Erdoğan’a Rusça “**do-rogoy drug**” (aziz dostum) şeklinde hitap ettiği gözlemlenmiştir.²

İki lider arasındaki temaslarda, yer yer standart diplomatik etkileşim kalıplarından kısmen ayrılan ve görece daha esnek protokol uygulamalarına işaret eden bazı göstergeler gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, diplomatik teamüller açısından dikkat çekici ve sınırlı sayıda örnekte görülen bazı etkileşim anları tespit edilmiştir. Bu tür örnekler, liderler arası etkileşimin zaman zaman daha düşük resmiyet düzeyi ve görece artan söylemsel yakınlık içerebildiğini göstermektedir.

Bu çerçevede derlenen görüntüler, tek başına bir “dostluk ilişkisi” çıkarımını destekleyecek nitelikte olmamakla birlikte, Erdoğan ile Putin arasındaki etkileşimin belirli durumlarda standart diplomatik pratiklerden kısmen farklılaşabildiğine işaret etmektedir. Bu farklılaşma, iki lider arasındaki ilişkinin bağlama bağlı olarak değişkenlik gösterebilen bir etkileşim örüntüsü içerdiğini ortaya koymaktadır.

Ağustos 2019’da Erdoğan, Moskova’da düzenlenen bir askeri fuarı ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında Putin, Erdoğan’a bizzat eşlik etmiş ve kendisine bir külâh dondurma ısmarlamıştır. İki liderin ayakta ve dostane bir atmosfer içinde dondurma yedikleri bu anlar kameralara yansımıştır. Görüntülerde, Putin dondurmayı satın alırken Erdoğan’ın “Benim dondurmamın

² Haber Global. (2022, 21 Kasım). Putin Erdoğan’a “Aziz dostum” diye hitap ediyor [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=XmDhB_O4ySA (Erişim tarihi: 21 Kasım 2022).

Personal Diplomacy In Foreign Policy Behavior: The Role Of Erdoğan-Putin Relations In Azerbaijan's Retake Of Karabakh

parasını da sen mi ödeyeceksin?" sorusuna Putin'in "Elbette, sen benim misafirimsin" şeklinde karşılık verdiği görülmektedir. Bu tür bir etkileşim, diplomatik ilişkilerde alışılmış uygulamaların dışında kalmaktadır. Özellikle resmî mesafe, hiyerarşi ve protokol vurgusuyla tanınan Rus diplomatik geleneği dikkate alındığında, kamusal alanda ve gayresmî bir bağlamda sergilenen bu tür samimi bir an dikkat çekici nitelik taşımaktadır. Söz konusu davranışın, Putin'in diplomatik pratiğinde istisnai bir örnek oluşturduğu ve bu yaklaşımın özellikle Erdoğan'a yönelik sergilendiği değerlendirilmektedir.³

Erdoğan'ın, çeşitli temaslar sırasında Putin'e Rusça "**spasibo**" (teşekkür ederim) ifadesiyle hitap ettiği de tespit edilmiştir. Görüntülerde, iki liderin görüşmeler esnasında sıklıkla karşılıklı şakalaştıkları dikkat çekmektedir. Özellikle Putin'in Erdoğan'a hitaben "Beni restorana götürecektin" şeklindeki takılması, aralarındaki etkileşimin resmî söylemin ötesine geçtiğini ve kişisel düzeyde bir yakınlığa işaret ettiğini göstermektedir.⁴ Bunun yanı sıra, başka bir video kaydında iki liderin bir görüşme mekânına doğru ilerlerken kameralar önünde kol kola ve uzun süre yürüdükleri görülmektedir. Diplomatik protokoller çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu tür bir fiziksel yakınlık ve kamusal görünürlük, istisnai bir etkileşim biçimi olarak öne çıkmaktadır.

Ayrıca Putin'in 2020 yılında düzenlenen yıllık basın toplantısında Türkiye ile ilişkileri değerlendirirken Erdoğan hakkında doğrudan görüş bildirdiği görülmektedir. Putin, Erdoğan'ı "güçlü bir lider" ve "sözünün arkasında duran bir lider" olarak nitelendirmiştir.⁵Bu ifadeler, Putin'in Erdoğan'ın beyanlarına duyduğu güveni ve ona atfettiği liderlik kapasitesini açık biçimde ortaya koymaktadır. Söz konusu değerlendirmeler, iki lider arasındaki kişisel ilişki düzeyinin ve karşılıklı güven unsurunun analiz edilmesi bakımından kritik bir önem taşımaktadır.

Liderlerin beden dili ve fiziksel temas pratikleri dikkate alındığında, söz konusu üç yıllık dönem boyunca Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Putin'in görüşmelerinde karşılıklı sarılmaya işaret eden herhangi bir ana rastlanmamıştır. Bu noktada, incelenen dönemin aynı zamanda küresel ölçekte etkili olan Covid-19 pandemisiyle örtüştüğü ve bu süreçte sosyal mesafe kurallarına diplomatik temaslarda son derece titizlikle riayet edildiği özellikle belirtilmelidir.

Öte yandan, pandemi koşullarından bağımsız olarak da Putin'in diğer liderlerle fiziksel temas kurma, özellikle sarılma gibi yakın jestler konusunda mesafeli bir tutum sergilediği bilinmektedir. Buna karşılık, Erdoğan'ın kişisel yakınlık duyduğu bazı liderlerle zaman zaman sarılma gibi daha sıcak jestlerde bulunduğu gözlemlenmektedir. İncelenen üç yıllık süreçte Putin'e sarılan tek liderin Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad olduğu; Putin'in ise bu temasın ardından böyle bir davranışı istemediğini açık biçimde ifade ettiği bilinmektedir. Bu durum, Putin'in fiziksel temasa yönelik genel tutumunun yanı sıra, Erdoğan ile ilişkilerinde gözlemlenen mesafeli beden dili tercihinin kişisel ilişki düzeyinden ziyade bağlamsal ve yapısal faktörler çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışma kapsamında, söz konusu üç yıllık dönem boyunca iki liderin diğer devlet ve hükümet başkanlarıyla kurdukları ilişkiler de ayrıca incelenmiştir. Bu yolla, Erdoğan ile Devlet Putin'in birbirlerine yönelik tutumlarının standart bir diplomatik davranış kalıbını mı yansıttığı, yoksa diğer liderlerle kurulan ilişkilerden farklı ve özgün bir nitelik mi taşıdığı sorusuna yanıt aranmıştır. Bu çerçevede, her iki liderin 2018, 2019 ve 2020 yıllarında gerçekleştirdikleri yurt dışı resmî ziyaretler analiz edilmiş ve her yıl için onar ziyaret rastgele seçilmiştir. Ayrıca, söz konusu ziyaretlerin kaçında muhatap devlet ve hükümet başkanlarına yönelik

³ Global News. (2019). Putin Erdoğan'a dondurma ısmarladı [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Jzo2FKtMGQw> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2022).

⁴ TRT Haber. (2019, Ağustos 27). Putin'in restoran esprisi [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=mryNJWeEsUA> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2022).

⁵ TRT Haber. (2018, Aralık 17). Putin: Erdoğan sözünü tutar [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=ctSHdiS5j4k> (Erişim tarihi: 22 Kasım 2022).

olarak “dostum”, “aziz dostum” ve benzeri ifadelerin kullanıldığı sistematik biçimde incelenmiştir. Bu doğrultuda elde edilen bulgular aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 1: Erdoğan ve Putin’in üç yıllık dönem boyunca gerçekleştirdikleri yurt dışı resmî ziyaretler. Muhatap devlet ve hükümet başkanlarına yönelik olarak dostluk ifade eden hitapların kullanıldığı ülkeler tabloda italik olarak gösterilmiştir.

ERDOĞAN'IN ZİYARETLERİ			PUTİN'İN ZİYARETLERİ		
2018	2019	2020	2018	2019	2020
RUSYA	RUSYA (X5)	RUSYA	TÜRKİYE (X3)	TÜRKİYE	TÜRKİYE
CEZAYİR	JAPONYA	ALMANYA	BELARUS	SIRBİSTAN	SURİYE
ABD	ÇİN	PAKİSTAN	FİNLANDİYA	KIRGIZİSTAN	ALMANYA
İTALYA	BOSNA HERSEK	SENEGAL	GÜNEY AFRİKA	ÇİN	İSRAİL
AZERBAYCAN	AZERBAYCAN	GAMBİYA	KAZAKİSTAN	KAZAKİSTAN	FİLİSTİN
VENEZUELLA	MALEZYA	BELÇİKA	ALMANYA	TACİKİSTAN	
GÜNEY KORE	TUNUS	AZERBAYCAN	İRAN	BELARUS	
İRAN	KATAR	UKRAYNA	HİNDİSTAN	JAPONYA	
KIRGIZİSTAN	İSVİÇRE	CEZAYİR	TACİKİSTAN	İTALYA	
ALMANYA	MACARİSTAN	KATAR	ÇİN	VATİKAN	

Kaynak: İlgili ülkelerin cumhurbaşkanlığı makamları tarafından yayımlanan resmî veriler ile liderlerin ortak basın toplantılarına ait video kayıtları esas alınarak hazırlanmıştır.

Erdoğan ve Putin arasındaki etkileşim yoğunluğu, her iki liderin aynı dönem içerisinde diğer devlet ve hükümet başkanlarıyla sürdürdükleri diplomatik temaslarla karşılaştırıldığında daha net biçimde ortaya çıkmaktadır. Karşılaştırmalı analiz, Erdoğan–Putin ilişkisinin temas sıklığı, doğrudan iletişim kanallarının kullanım düzeyi ve görüşmelerin sürekliliği bakımından olağan diplomatik pratiklerden istatistiksel değil ancak analitik açıdan anlamlı bir ayrışma sergilediğini göstermektedir. Bunun yanı sıra, her iki liderin karşılıklı olarak dile getirdikleri dostluk ve kişisel yakınlık vurgusu içeren söylemleri, diğer muhataplarına yöneltme konusunda görece seçici davrandıkları gözlemlenmektedir. Bu durum, Erdoğan–Putin ilişkisinin kişisel diplomasi çerçevesinde analitik olarak incelenmesini hem mümkün hem de yöntemsel açıdan gerekebilir kılmaktadır.

Tablo 1’de görüldüğü üzere, 2018 yılında Erdoğan, Putin dışında yalnızca Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’i “kardeşim”, Almanya Şansölyesi Angela Merkel’i ise “kıymetli dostum” şeklinde nitelendirmiştir. 2019 yılında ise Katar Emiri Şeyh Temim bin Hamad es-Sani’ye hitaben hem “kardeşim” hem de “kıymetli dostum” ifadelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Aynı yıl içerisinde Erdoğan’ın Rusya’ya beş kez ziyarette bulunduğu belirlenmiştir. Bu sayı, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın tek bir ülkeye bir yıl içinde gerçekleştirdiği en yüksek ziyaret sayısını oluşturmaktadır. Söz konusu dönemin, Azerbaycan’ın Karabağ’a yönelik askeri operasyonundan hemen önceki sürece denk gelmesi dikkat çekicidir. 2020 yılında ise Erdoğan’ın İlham Aliyev’i yeniden “kardeşim” olarak nitelendirdiği; Putin’in yanı sıra Angela Merkel için de “kıymetli dostum” ifadesini kullandığı görülmektedir. Bu bulgular, Erdoğan’ın dostluk vurgusunu son derece sınırlı sayıda lider için tercih ettiğini ve Putin’in bu çerçevede istikrarlı ve istisnai bir konumda yer aldığını ortaya koymaktadır.

Personal Diplomacy In Foreign Policy Behavior: The Role Of Erdoğan-Putin Relations In Azerbaijan's Retake Of Karabakh

Buna karşılık, 2018 yılında Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Türkiye'ye üç kez resmî ziyarette bulunduğu ve incelenen on seçilmiş resmî ziyaret kapsamında, Recep Tayyip Erdoğan dışında yalnızca Hindistan Başbakanı Narendra Modi'ye hitaben "aziz dostum" ifadesini kullandığı tespit edilmiştir. 2019 yılında ise Putin'in, Erdoğan'ın yanı sıra Çin Devlet Başkanı Şi Cinping'i de "dost" olarak nitelendirdiği görülmektedir. 2020 yılına gelindiğinde, Putin'in yalnızca beş yurt dışı ziyareti gerçekleştirdiği ve bu ziyaretler kapsamında düzenlenen basın toplantılarında "dost" ifadesini sadece Erdoğan için kullandığı belirlenmiştir. Bu durum, söz konusu üç yıllık dönem boyunca Putin'in ziyaret ettiği ülkeler arasında yalnızca Türkiye'nin istikrarlı biçimde "dostluk" vurgusuna konu olduğunu ortaya koymaktadır. Dikkat çekici biçimde, Rusya'nın yakın müttefikleri arasında yer alan Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad ile Belarus Devlet Başkanı Aleksandr Lukaşenko için Putin'in hiçbir aşamada "dostum" ifadesini kullanmadığı görülmektedir. Bu bulgu, Erdoğan'ın Putin'in söylem repertuarı içerisinde ayrıcalıklı ve seçici bir konuma sahip olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Tablo 2'de sunulan karşılaştırmalı söylem analizi bulguları, Erdoğan-Putin etkileşiminin hitap biçimleri, söylemsel ton, beden dili, görüşme sıklığı ve telefon diplomasisi bakımından her iki liderin diğer devlet başkanlarıyla kurduğu diplomatik ilişkilerden belirgin biçimde farklılaştığını göstermektedir. Diğer liderlerle kurulan temaslarda daha yüksek düzeyde protokol uyumu ve sınırlı söylemsel yakınlık gözlemlenirken, Erdoğan-Putin etkileşiminde daha esnek protokol uygulamaları ve daha samimi hitap biçimleri öne çıkmaktadır. Erdoğan'ın farklı liderlerle gerçekleştirdiği ortak basın toplantılarında söylem ve etkileşim biçiminin bağlama göre değişmesi, kişisel diplomasi genellenen bir özellikten ziyade belirli ilişkilerde yoğunlaşan bir etkileşim biçimi olduğunu göstermektedir. Bu durum, iki lider arasındaki ilişkinin özgün ve tekrarlayan bir etkileşim örüntüsü oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 2: Tablo 2. 2018-2020 döneminde Erdoğan ve Putin arasındaki liderler arası etkileşimlerin söylem analizine dayalı karşılaştırılması.

GÖSTERGE	ERDOĞAN - PUTİN ETKİLEŞİMİ	ERDOĞAN - DİĞER LİDERLER	PUTİN - DİĞER LİDERLER
HİTAP BİÇİMLERİ	"DOSTUM", "KIY-METLİ DOSTUM" (SIK KULLANIM)	SINIRLI/SEÇİCİ ("KARDEŞİM", NADİREN "DOSTUM")	ÇOK SINIRLI ("FRİ-END/DOROGOY DRUG" NADİR KULLANIM)
SÖYLEMSEL TON	GÖRECE ESNEK, ZAMAN ZAMAN GAYRİRESMÎ	ÇOĞUNLUKLA RESMÎ VE DİPLOMATİK	AĞIRLIKLI OLARAK RESMÎ VE KONTROLLÜ
MİZAH/GAYRİRESMİLİK	KARŞILIKLI MİZAH GÖZLEMLENMİŞTİR	NADİR VE BAĞLAMA BAĞLI	OLDUKÇA SINIRLI
BEDEN DİLİ	RAHAT, ZAMAN ZAMAN PROTOKOL DIŞI YAKINLIK	PROTOKOL ODAKLI, MESAFELİ	SIKI PROTOKOL UYUMU
FİZİKSEL MESAFE	GÖRECE YAKIN	ORTA DÜZEY	MESAFELİ
GÖRÜŞME SIKLIĞI	YÜKSEK	DEĞİŞKEN	DEĞİŞKEN
TELEFON DİPLOMASİSİ	YÜKSEK YOĞUNLUK	SINIRLI	SINIRLI
SÖYLEMDE TUTARLILIK	"DOSTLUK" VURGUSU SÜREKLİDİR	BAĞLAMA BAĞLI	ÇOĞUNLUKLA NÖTR/STRATEJİK

Kaynak: Bu çalışma kapsamında, 2018-2020 dönemini kapsayan liderler arası etkileşimlerin nitel analizi temel alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bununla birlikte, çalışmada kullanılan söylem analizi yalnızca belirli hitap biçimlerinin frekansına indirgenmemektedir. Analiz süreci, liderlerin kullandıkları dilsel ifadelerin bağlamsal kullanımını, karşılıklı etkileşim anlarında ortaya çıkan söylemsel esneklikler ve resmî diplomatik dilin dışına çıkan iletişim pratikleri gibi daha geniş bir söylem repertuarını kapsamaktadır. Bu çerçevede, "dostluk" vurgusu tek başına belirleyici bir gösterge olarak değil; diğer söylemsel ve davranışsal unsurlarla birlikte değerlendirilerek, liderler arası etkileşimin niteliğine ilişkin bütüncül bir analiz yapılmıştır.

Bu kapsamda analiz edilen video kayıtları ve görsel materyaller, metin içerisinde ilgili yerlerde dipnotlandırılarak açık biçimde referanslandırılmış ve tamamı kaynakça listesine dâhil edilmiştir. Böylece, kullanılan verilerin doğrulanabilirliği ve çalışmanın yeniden üretilebilirliği güçlendirilmiştir.

Bu verilerden hareketle iki temel sonuca ulaşmak mümkündür. İlk olarak, birbirlerini sıklıkla “dost” olarak nitelendiren Erdoğan ile Putin’in, aynı hitap biçimini diğer liderler için kullanma konusunda oldukça sınırlı ve seçici davrandıkları görülmektedir. Bu durum, söz konusu hitapların sıradan bir diplomatik nezaket ifadesi olmaktan ziyade, belirli ilişkilere özgü bir söylem pratiği olarak kullanıldığını düşündürmektedir. İkinci olarak, incelenen üç yıllık dönem boyunca karşılıklı resmi ziyaretler ve uluslararası zirveler dâhil olmak üzere iki liderin en az on dört kez bir araya gelmiş olmaları, uluslararası ilişkiler bağlamında dikkat çekici derecede yüksek bir görüşme sıklığına işaret etmektedir. Bu görüşme yoğunluğu, Erdoğan ile Putin’in yakın bir çalışma ilişkisi içerisinde olduklarını ve yüz yüze temas kurmaya özel bir önem atfettiklerini göstermektedir. Dolayısıyla bu bulgu, iki lider arasındaki ilişkinin yalnızca kurumsal ve resmi bir çerçeveye sınırlı kalmadığını; karşılıklı güvene dayalı, kişisel etkileşimin belirgin olduğu bir ilişki yapısına işaret ettiğini ortaya koymaktadır.

Son olarak, iki lider arasındaki telefon görüşmeleri incelenmiştir. 2018 yılında gerçekleşen 19 telefon görüşmesi ile Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Devlet Başkanı Vladimir Putin’in en sık görüştüğü yabancı lider konumuna yükselmiştir. Aynı yıl Putin’in en fazla görüştüğü ikinci liderin, Kazakistan’ın eski Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev olduğu tespit edilmiştir. 2019 yılına gelindiğinde, Erdoğan’ın telefon diplomasisinde Almanya Şansölyesi Angela Merkel 18 görüşme ile ilk sırada yer alırken, Putin 17 görüşme ile ikinci, ABD Başkanı Donald Trump ise 15 görüşme ile üçüncü sırada yer almıştır (Philips, Erdoğan, ve Moss, 2018).

2020 yılında, yani Azerbaycan’ın Karabağ’ı yeniden kontrol altına aldığı yıl içerisinde, Erdoğan’ın en sık telefonla görüştüğü liderin 16 görüşme ile Putin olduğu görülmektedir. Aynı yıl Merkel 15 görüşme ile ikinci, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ise 12 görüşme ile üçüncü sırada yer almıştır (Philips, Erdoğan, ve Moss, 2018). Söz konusu görüşme yoğunluğu birlikte değerlendirildiğinde, Erdoğan’ın telefon diplomasisi kapsamında Putin ile sürdürdüğü temaslarda Karabağ meselesinin önemli gündem başlıklarından biri olduğu ve bu çerçevede Rusya’nın tutumunu Azerbaycan lehine şekillendirmeye yönelik bir diplomatik çaba yürütmüş olabileceği ihtimali analitik olarak göz ardı edilemez. Ancak Erdoğan’ın Azerbaycan-Ermenistan çatışması sürecinde Putin’e ilettiği telkinler, güvenlik ve askerî nitelikli talepler gibi hususlar, doğaları gereği devlet sırrı kapsamında değerlendirilmekte ve kamuya açık kaynaklar aracılığıyla doğrudan gözlemlenmemektedir.

Bu telefon görüşmelerinden çıkarılabilecek temel sonuç, Erdoğan ile Putin arasında dikkat çekici derecede yoğun ve düzenli bir iletişim trafiğinin bulunduğuudur. Bu durum, iki liderin önemli bölgesel ve uluslararası meselelerde karşılıklı istişareye özel bir önem atfettiklerini açık biçimde ortaya koymaktadır. Özellikle 2020 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in de Erdoğan’ın en sık telefonla görüştüğü liderler arasında yer alması, Karabağ Savaşı sürecinde Erdoğan’ın hem Putin hem de Aliyev ile eş zamanlı ve yoğun bir diplomatik temas ağı yürüttüğünü göstermesi bakımından anlamlıdır.

Araştırmanın en dikkat çekici bulgularından biri, 2020 Karabağ çatışması sürecinde Rusya’nın izlediği görece temkinli ve sınırlı müdahale politikasına ilişkindir. Ermenistan’ın Rusya açısından doğrudan bir güvenlik tehdidi oluşturmaması ve tarihsel-kültürel bağlar nedeniyle Moskova’ya görece yakın bir konumda bulunmasına rağmen, Rusya’nın Azerbaycan’ın askerî operasyonunu doğrudan engelleyici bir tutum sergilememesi, yalnızca yapısal çıkar açıklamalarıyla tam olarak izah edilemeyen bir durum ortaya koymaktadır. Bulgular, bu politika tercihini şekillendiren faktörler arasında, Erdoğan-Putin ilişkisi çerçevesinde tesis edilen kişisel güven ve doğrudan iletişim kanallarının tamamlayıcı bir rol oynamış olabileceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, kişisel diplomasinin, Rusya’nın çatışma sürecinde izlediği politikanın sınırlarını belirleyen yapısal koşullar içerisinde, belirli seçenekleri daha uygulanabilir hâle getiren bir etki yarattığı değerlendirilmektedir.

Bu çerçevede, 2020 Karabağ çatışması sırasında Rusya’nın izlediği görece temkinli ve sınırlı müdahale politikası, yalnızca yapısal faktörlerle açıklanamayacak bir esneklik alanına işaret etmektedir. Bulgular, Erdoğan ile Putin arasında tesis edilen kişisel güven ilişkisi ve doğrudan

Personal Diplomacy In Foreign Policy Behavior: The Role Of Erdoğan-Putin Relations In Azerbaijan's Retake Of Karabakh

iletişim kanallarının, Moskova'nın politika seçenekleri arasında daha esnek bir yaklaşımın tercih edilmesini kolaylaştırmış olabileceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, analiz edilen yoğun telefon diplomasisi ve temas sıklığı dikkate alındığında, Erdoğan'ın Putin nezdinde Karabağ sürecine ilişkin belirli telkinlerde bulunmuş veya Azerbaycan lehine politika tercihlerini teşvik etmiş olabileceği ihtimali de analitik olarak göz ardı edilemez. Bu telkinlerin içeriği doğrudan gözlemlenememekle birlikte, mevcut etkileşim örüntüsü bu tür bir etki mekanizmasının varlığını mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla, kişisel diplomasinin, Azerbaycan'ın Karabağ'da askerî inisiyatif alabilmesini mümkün kılan diplomatik koşulların oluşumunda tamamlayıcı bir unsur olarak rol oynamış olabileceği değerlendirilebilir.

4. Sonuç

Azerbaycan'ın, yaklaşık 26 yıl boyunca Ermenistan'ın işgali altında bulunan Karabağ bölgesinde yeniden kontrol sağlanması, bölgesel hegemonik güç konumundaki Rusya'nın bu süreçte açık ve doğrudan bir karşıtlık geliştirmemesi sayesinde mümkün olmuştur. Bu bulgular, Erdoğan ile Putin arasındaki etkileşimin belirli koşullar altında daha esnek ve doğrudan iletişim kanalları üretebildiğini göstermektedir. Bununla birlikte, Rusya'nın çatışma sürecindeki tutumu tekil olarak liderler arası ilişkilere indirgenemez; söz konusu tutum, bölgesel güç dengeleri, stratejik çıkarlar ve diplomatik hesaplamalarla birlikte değerlendirilmelidir. Bu çerçevede, liderler arası etkileşimin, bu daha geniş yapısal bağlam içerisinde tamamlayıcı bir unsur olarak rol oynamış olabileceği değerlendirilmektedir. Zira Ermenistan ile güvenlik ve ittifak ilişkileri bulunan Rusya'nın, böyle bir irade ortaya koyması hâlinde söz konusu askerî operasyona karşı çıkması ve hatta Ermenistan lehine daha belirgin bir pozisyon alması teorik olarak mümkün olabilirdi.

Bu çalışmanın temel savı, liderler arasında tesis edilen kişisel dostluk ve güvene dayalı ilişkilerin, devletlerin birbirlerine yönelik diplomatik tercih ve tutumlarının şekillenmesinde kolaylaştırıcı bir rol oynayabileceği varsayımına dayanmaktadır. Araştırmanın bulguları, Recep Tayyip Erdoğan ile Vladimir Putin'in 2018-2020 döneminde istikrarlı, yoğun ve süreklilik arz eden bir etkileşim modeli geliştirdiklerini göstermektedir. Bu dönemde gerçekleşen yüz yüze temaslar, karşılıklı resmî ziyaretler ve telefon diplomasisi, liderler arası etkileşim sıklığı bakımından uluslararası diplomasi pratiğinde görece istisnai bir düzeye işaret etmekte; söz konusu etkileşim yoğunluğu, iki lider arasındaki ilişkinin rutin resmî temasların ötesine geçen bir nitelik kazandığını ortaya koymaktadır.

Bulgular, kişisel diplomasinin dış politikayı belirleyen bağımsız bir değişken olmadığını; aksine, yapısal faktörlerle etkileşim hâlinde işleyen tamamlayıcı bir unsur niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır. Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacmi, özellikle enerji alanındaki ilişkiler, bölgesel güç dengeleri ve Rusya'nın Güney Kafkasya'daki uzun vadeli stratejik çıkarları, Moskova'nın Karabağ politikasının temel çerçevesini belirlemeye devam etmiştir. Bununla birlikte, liderler arası kişisel etkileşim, söz konusu yapısal çerçeve içerisinde daha esnek ve temkinli bir politika izlenmesini mümkün kılan tamamlayıcı bir alan yaratmıştır.

Araştırma bulguları, Recep Tayyip Erdoğan ile Vladimir Putin arasında gelişen kişisel güven ilişkisi ve süreklilik arz eden doğrudan iletişim kanallarının, Karabağ çatışması sürecinde taraflar arasındaki etkileşim biçimini şekillendiren unsurlardan biri olarak değerlendirilebileceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, Rusya'nın söz konusu süreçte izlediği tutum, tek başına liderler arası ilişkilere indirgenemez; bu tutum, bölgesel güç dengeleri, stratejik çıkarlar ve güvenlik hesaplarıyla birlikte ele alınmalıdır.

Bu çerçevede Karabağ vakası, kişisel diplomasinin dış politika süreçlerinde bağlamsal ve tamamlayıcı bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Ancak bu rolün, farklı kriz alanlarında aynı şekilde ortaya çıkmadığı görülmektedir. Nitekim Suriye sahasında, özellikle İdlib'de 27 Şubat 2020 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri unsurlarına yönelik saldırı sonucunda 33 askerinin hayatını kaybettiği ciddi bir kriz yaşanmıştır. Bu olay, Türkiye ile Rusya'yı doğrudan karşı karşıya getirme potansiyeli taşıyan kritik bir gerilim anı olarak değerlendirilmektedir (Kasapoğlu, 2020: 6-8; International Crisis Group, 2020: 1-3). Tarafların sahadaki çıkarlarının keskin biçimde ayrıştığı bu süreçte, liderler arası doğrudan iletişim kanallarının devreye gir-

mesiyle birlikte 5 Mart 2020 tarihinde Moskova'da ateşkes mutabakatına varılmış ve çatışmanın daha geniş ölçekli bir askerî tırmanmaya dönüşmesi engellenmiştir (Charap, 2020: 2-4).

Bu durum, kişisel diplomasinin çatışmaları ortadan kaldıran bir araçtan ziyade, kriz anlarında gerilimi yönetmeye ve tırmanmayı sınırlamaya katkı sunabilen bağlamsal bir unsur olarak işlev görebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, Erdoğan-Putin etkileşimi, farklı kriz alanlarında değişken sonuçlar üreten, ancak belirli koşullar altında kriz yönetimi süreçlerini etkileyebilen bir diplomatik kanal olarak değerlendirilebilir.

Araştırma kapsamında incelenen görsel ve söylemsel veriler, iki lider arasındaki etkileşimin resmî diplomatik kalıpların ötesinde daha yakın bir etkileşim örüntüsü taşıyabileceğine işaret etmektedir. Karşılıklı hitap biçimleri, beden dili, jestler ve görüşmeler sırasında sergilenen söylemsel yakınlık unsurları, Erdoğan ile Putin arasındaki ilişkinin yalnızca kurumsal diplomatik çerçeveye sınırlı olmayan bir kişisel güven boyutu içerebileceğini düşündürmektedir. Bu bulgular ışığında, Karabağ süreci bağlamında Erdoğan'ın Putin nezdinde belirli bir etki alanı oluşturmuş olabileceği ve Türkiye'nin Azerbaycan lehine yürüttüğü diplomatik girişimlerin sürece dolaylı biçimde katkı sağlamış olabileceği değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, söz konusu ilişkinin askerî sonuçlar üzerindeki etkisi doğrudan nedensellik iddiası olarak değil, diplomatik koşulları şekillendiren tamamlayıcı bir faktör olarak ele alınmalıdır. Bu çerçevede, Azerbaycan'ın Karabağ'daki askerî başarısı, esas olarak sahadaki askerî ve yapısal faktörlerle birlikte, aynı zamanda bölgesel diplomatik etkileşimlerin oluşturduğu çok katmanlı bir bağlam içerisinde değerlendirilebilir.

Çalışmanın teorik katkısı, lider merkezli dış politika literatürüne, kişisel diplomasinin etkisini ne aşırı biçimde yücelten ne de tamamen dışlayan dengeli bir analitik çerçeve sunmasında yatmaktadır. Liderler arası etkileşimin, özellikle bölgesel çatışmalar ve kriz yönetimi bağlamında, dış politika analizine dâhil edilmesi gereken tamamlayıcı bir boyut oluşturduğu ortaya konulmaktadır. Bu çerçevede çalışma, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki yakın dönemli bölgesel çatışma örneği üzerinden, Recep Tayyip Erdoğan ile Vladimir Putin arasındaki kişisel diplomasinin dış politika süreçlerindeki rolünü sistematik ve analitik biçimde inceleyerek literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Sonuç olarak, Ermenistan, Rusya açısından doğrudan bir güvenlik tehdidi veya ciddi bir istikrarsızlık unsuru oluşturmamakta; buna karşılık tarihsel, kültürel ve dinsel bağlar nedeniyle Moskova'ya görece daha yakın bir konumda bulunması genel kabul görmektedir. Öte yandan, Azerbaycan, etnik ve dinî bağları çerçevesinde Türkiye ile daha güçlü bir yakınlık ilişkisi içinde yer almaktadır. Bu yapısal tabloya rağmen, Rusya'nın Azerbaycan'ın Karabağ'daki askerî operasyonuna doğrudan ve engelleyici bir müdahalede bulunmaması, ikili düzeyde tesis edilen Erdoğan-Putin ilişkisinin bölgesel jeopolitik dengeler üzerinde anlamlı sonuçlar üretebildiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Allison, R. (2020). Russia and the conflict over Nagorno-Karabakh: Regional power and strategic balancing. *International Affairs*, 96(6), 1467–1487. <https://doi.org/10.1093/ia/iaa150>
- Berridge, G. R. (2015). *Diplomacy: Theory and practice* (5th ed.). London, UK: Palgrave Macmillan.
- Charap, S. (2020). *Turkey, Russia, and the ceasefire in Idlib*. RAND Corporation.
- Cornell, S. E. (2017). Turkey and the conflict in Nagorno-Karabakh: A delicate balance. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program.
- De Waal, T. (2021). Unfinished business in the Armenia-Azerbaijan conflict. Carnegie Europe. <https://carnegieendowment.org/research/2021/02/unfinished-business-in-the-armenia-azerbaijan-conflict>
- Denzin, N. K. (1978). *The research act: A theoretical introduction to sociological methods* (2nd ed.). McGraw-Hill.
- DW Türkçe. (2020). Erdoğan ve Merkel ortak basın toplantısı [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=3xK9VJkTz0U> (Erişim tarihi: 19 Eylül 2022).
- Dyson, S. B., & Raleigh, J. (2014). Public and private diplomacy in the Middle East: The personality of leadership. *International Political Science Review*, 35(1), 3–19. <https://doi.org/10.1177/0192512113509813>
- Flick, U. (2018). *An introduction to qualitative research* (5th ed.). SAGE.
- Global News. (2019). Putin Erdoğan'a dondurma ısmarladı [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Jzo2FKtMGQw> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2022).
- Haber Global. (2020). Cumhurbaşkanı Erdoğan ve İlham Aliyev ortak basın toplantısı [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=HW50a244RUk> (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2023).
- Haber Global. Putin Erdoğan'a "Aziz dostum" diye hitap ediyor [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=XmDhB_O4ySA (Erişim tarihi: 21 Kasım 2022).
- Hamilton, K., & Langhorne, R. (1995). *The Practice of Diplomacy*. London-New York: Routledge. p.1
- Helms, L. (2012). *Political leadership*. Oxford University Press.
- Hermann, M. G. (2001). How decision units shape foreign policy. *International Studies Review*, 3(2), 47–81. <https://doi.org/10.1111/1521-9488.00234>

- Holmes, M., & Yarhi-Milo, K. (2017). The psychological logic of peace summits: How empathy shapes outcomes of leader-level diplomacy. *International Studies Quarterly*, 61(1), 1–16. <https://doi.org/10.1093/isq/sqw040>
- Hudson, V. M. (2005). Foreign policy analysis: Actor-specific theory and the ground of international relations. *Foreign Policy Analysis*, 1(1), 1–30.
- International Crisis Group. (2020). *Averting an accidental war in Syria's Idlib*.
- Kaarbo, J. (2018). Leaders, emotions, and foreign policy. *International Studies Review*, 20(1), 1–25.
- Kasapoğlu, C. (2020). *Operation Spring Shield and Turkey's military response in Idlib*. EDAM.
- Kremlin. (2020). Putin and Aliyev joint press conference [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=79hEeHoNNr4> (Erişim tarihi: 8 Aralık 2022).
- Mearsheimer, J. J. (2003). *The tragedy of great power politics*. W. W. Norton & Company.
- Mintz, A. (2004). How do leaders make decisions? A poliheuristic perspective. *Journal of Conflict Resolution*, 48(1), 3–13.
- NHK World. (2019). Erdoğan and Shinzo Abe joint press conference [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=8Zt5k3mF2gA> (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2023).
- NTV. (2018). Cumhurbaşkanı Erdoğan Özbekistan Cumhurbaşkanı ile ortak basın toplantısı [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=4TEwr2Ofz9c> (Erişim tarihi: 19 Eylül 2022).
- NTV. (2019). Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Donald Trump ortak basın toplantısı [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=eQ_sqgrNdCE (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2023).
- Philps, A., Erdogan, R. T., & Moss, C. (2018). The world in brief. *The World Today*, 74(3), 5–8. <https://www.jstor.org/stable/48564860>
- President of Russia. (2019, July 4). Joint press conference following talks with Prime Minister of Italy Giuseppe Conte [Video]. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/60920> (Erişim tarihi: 8 Aralık 2022).
- Putin, V. (2020, 17 Aralık). Dağlık Karabağ uluslararası hukuka göre Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçasıdır. *Report.az*. <https://report.az/en/karabakh/putin-nagorno-karabakh-is-an-integral-part-of-azerbaijan> (Erişim tarihi: 24 Kasım 2022).
- Putin, V. (2020, December 17). Nagorno-Karabakh is an integral part of Azerbaijan under international law. *Report.az*. <https://report.az/en/karabakh/putin-nagorno-karabakh-is-an-integral-part-of-azerbaijan> (Erişim tarihi: 24 Kasım 2022).
- Russia Today. (2018). Putin and Abdel Fattah el-Sisi joint press conference [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=2F9KzT6XK6E> (Erişim tarihi: 21 Aralık 2022).
- Russia Today. (2018). Putin and Macron joint press conference in Moscow [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=7j6F4d9S3rE> (Erişim tarihi: 11 Aralık 2022).
- Russia Today. (2018). Putin and Netanyahu joint press conference in Moscow [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=2kYkYp9nQ7Q> (Erişim tarihi: 8 Aralık 2022).
- Russia Today. (2018). Putin and Shinzo Abe joint press conference [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=9m6h0zGqkVO> (Erişim tarihi: 21 Aralık 2022).

Personal Diplomacy In Foreign Policy Behavior: The Role Of Erdoğan-Putin Relations In Azerbaijan's Retake Of Karabakh

- Russia Today. (2019). Erdoğan and Putin joint press conference in Sochi [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=1kX7s9XJp7g> (Erişim Tarihi: 14 Kasım 2022).
- Russia Today. (2019). Putin and Cyril Ramaphosa joint press conference [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=V1kK6s8l0nE> (Erişim tarihi: 22 Aralık 2022).
- Russia Today. (2019). Putin and Erdoğan joint press conference in Moscow [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=0b0Q0wFhK3w> (Erişim tarihi: 19 Aralık 2022).
- Russia Today. (2019). Putin and Modi joint press conference in Moscow [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=5cK1v3xXwK0> (Erişim tarihi: 18 Aralık 2022).
- Russia Today. (2019). Putin and Vucic joint press conference in Moscow [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Q0ZfF9l3r8U> (Erişim tarihi: 18 Aralık 2022).
- Russia Today. (2019). Putin and Xi Jinping joint press conference in Moscow [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=K2YkzF3k9X0> (Erişim tarihi: 12 Aralık 2022).
- Russia Today. (2019). Putin bilateral meetings with foreign leaders [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=aTpUVPd5MI0> (Erişim tarihi: 11 Aralık 2022).
- Russia Today. (2020). Putin and Alexander Lukashenko joint press conference [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=H5jvZl2zQ8Y> (Erişim Tarihi: 19 Aralık 2022).
- Rusti, M. (2022). International Politics Group, International Relations: The importance of personal diplomacy. <https://www.internationalpoliticsgroup.com/post/international-relations-the-importance-of-personal-diplomacy> (Erişim tarihi: 12 Ekim 2022).
- Sakwa, R. (2014). Putin redux: Power and contradiction in contemporary Russia. Routledge.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2017). Değerli dostum, teşekkür ederim (şşşşş) [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=uHUjStWRlA0> (Erişim tarihi: 22 Kasım 2022).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2017). Ortak basın toplantısı [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=Thwb3_kbVt4 (Erişim tarihi: 22 Kasım 2022).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2018). Beni bir restorana götür [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=mryNJWeEsUA> (Erişim tarihi: 23 Kasım 2022).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2018). Dostum Putin [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=la-B0vKPD8> (Erişim tarihi: 23 Kasım 2022).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2018). Ortak basın toplantısı [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=B6nczVZw4X8> (Erişim tarihi: 24 Kasım 2022).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2018). Samimi şşşşş [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=6i1sDnXoHds> (Erişim tarihi: 24 Kasım 2022).

- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2018). Trafik üzerine şaka [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=AwjnbdrGp4E> (Erişim tarihi: 24 Kasım 2022).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2019). Erdoğan'ın favori liderleri [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=ePpeMi6zvSg> (Erişim tarihi: 24 Kasım 2022).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2019). Ortak basın toplantısı [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=B6nczVZw4X8&t=61s> (Erişim tarihi: 26 Kasım 2022).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2019). Putin'in sembolik ikramı [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Jzo2FKtMGQw> (Erişim tarihi: 26 Kasım 2022).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2020). Erdoğan sözünü tutar [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=ctSHdiS5j4k> (Erişim tarihi: 26 Kasım 2022).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2020). Ortak basın toplantısı [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=N9lSVXjetqs> (Erişim tarihi: 26 Kasım 2022).
- Trenin, D. (2020). *Russia and the Nagorno-Karabakh conflict: Between restraint and influence*. Carnegie Moscow Center.
- TRT Haber. (2018). Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Angela Merkel ortak basın toplantısı [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=wyPATJgU7m4> (Erişim tarihi: 22 Eylül 2022).
- TRT Haber. (2018). Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Maduro ortak basın toplantısı [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=J3f2kP8wL1Q> (Erişim tarihi: 19 Eylül 2022).
- TRT Haber. (2018, Aralık 17). Putin: Erdoğan sözünü tutar [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=ctSHdiS5j4k> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2022).
- TRT Haber. (2019). Cumhurbaşkanı Erdoğan Bosna Hersek ortak basın toplantısı [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=wyPATJgU7m4> (Erişim tarihi: 22 Eylül 2022).
- TRT Haber. (2019). Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Katar Emiri ortak basın toplantısı [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=6YhTt9r3lVQ> (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2023).
- TRT Haber. (2019). Erdoğan ve Ruhani ortak basın toplantısı [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Z5b3W9Ff8xA> (Erişim tarihi: 19 Eylül 2022).
- TRT Haber. (2019, Ağustos 27). Putin'in restoran esprisi [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=mryNJWeEsUA> (Erişim tarihi: 22 Kasım 2022).
- TRT Haber. (2020). Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Edi Rama ortak basın toplantısı [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=6m1xkV2tJ8E> (Erişim tarihi: 19 Eylül 2022).
- TRT Haber. (2020). Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Zelensky ortak basın toplantısı [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Qx9xZq5p9yE> (Erişim tarihi: 19 Eylül 2022).
- TRT Haber. (2021). Cumhurbaşkanı Erdoğan 2021'de 14 yurt dışı ziyareti yaptı [Haber]. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-2021de-14-yurt-disi-ziyareti-yapti-639727.html> (Erişim tarihi: 28 Kasım 2022).
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. Addison-Wesley Publishing Company.

YouTube. (2020). Putin: Ermenistan ile Azerbaycan arasında savaşın sona erdiği anlaşma [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=Ml129R3wluE> (Erişim tarihi: 29 Kasım 2022).

YouTube. (t.y.). "Değerli dostum" (Dorogoy drug) [Video]. https://www.youtube.com/watch?v=XmDhB_O4ySA (Erişim tarihi: 22 Kasım 2022).

YouTube. (t.y.). Kol kola yürüyüş [Video]. <https://www.youtube.com/shorts/OVnbi16JCTU> (Erişim tarihi: 6 Aralık 2022).

YouTube. (t.y.). Omuz omuza yürüyerek sohbet [Video]. <https://www.youtube.com/shorts/oleviuKtJnc> (Erişim tarihi: 6 Aralık 2022).

YouTube. (t.y.). Putin: Erdoğan güçlü ve güvenilir [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=9QLo7y-T7i> (Erişim tarihi: 8 Aralık 2022).

YouTube. (t.y.). Putin'in yaptığı şaka [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=1Djs7NeM5gg> (Erişim tarihi: 8 Aralık 2022).